

IN MEMORIAM

URBACH ZSUZSA (1933–2020)

Több mint hetven évvel ezelőtt egy fiatal lány, az épp államosított Baár-Madas Református Leánygimnázium utolsó érettségizőinek egyike úgy határoz, hogy művészettörténész lesz. A kérdésre, vajon ekkor tudta-e már: munkahelyként a Szépművészeti Múzeumról álmodik, konkrét válasz persze nincs. A továbbiak mindenestre erre utalnak.

Urbach Zsuzsa, egy művelt és kreatív polgári család gyermeke, 1953–1957 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar művészettörténeti és keresztény régészeti tanszékének hallgatója volt. A tanulmányai végén járó egyetemista életében fordulatot jelentett, hogy 1958–1959 között egy-egy évet vendéghallgatóként a müncheni Ludwig-Maximilian-Universitätten, illetve a londoni Courtauld Institute of Artban tölthetett. Bár néhányszor megemlítette, hogy ezt az időszakot nem épp a paradicsomi körülmények jellemezték, mindig hangsúlyozta, hogy cserébe olyan tartalmi és módszertani nyitottságot sajátíthatott el, ami az ötvenes évek magyar egyetemi oktatásától merőben idegen volt. 1960-ban benyújtott szakdolgozatában, majd három évvel későbbi doktori disszertációjában nagymértékben hasznosította az ikonográfiai kutatásokra fókuszáló Courtauld Institute-ban szerzett tudását. A módszer mindvégig „kedvenc gyermeke” maradt, valószínűleg nincs a szakmának még egy képviselője, aki az 1960-as és a 2010-es évek között több meghatározó ikonográfiai témájú cikket közölt volna.

Némi kitérő után (Fővárosi Tanács Kulturális Főosztálya és Műemlék Felügyelősége, valamint Corvina Kiadó) 1966-ban került a Szépművészeti Múzeumba, ahol három évet leszámítva, amikor a Közönségkapcsolatok csoportját vezette, a Régi Képtár munkatársa, négy évig annak osztályvezető-helyettese, majd osztályvezetője volt. 1994-ben

nyugdíjazták, de kapcsolata a múzeummal mindvégig megmaradt. Részt vett a képtár katalógusainak munkálataiban, izgatott örömmel figyelte a 2005-ben megszerzett Barend van Orley-kép sorsát, és a tudományos pályája csúcsát jelentő, 2015-ben napvilágot látott két kötet, a gyűjtemény németalföldi műveinek minuciózus feldolgozása is ennek a kötetléknek az elszakíthatatlanságára utalt.¹

A nyugdíjazás váratlanul érte, de egyetlen pillanatig sem merült fel benne, hogy más úton folytathatná a munkáját. Legbiztosabban továbbra is egykori szobájában vagy a múzeum könyvtárában lehetett megtalálni, és ez minden bizonnyal így is maradt volna, ha a Pázmány Péter Katolikus Egyetem fel nem kéri egy második magyar művészettörténeti tanszék létrehozására. Ezzel kapcsolatos töprengéseiről, gyakorlatias pedagógiai célkitűzéseiről és a tanszékalapítás sikereiről-sikertelenségeiről egy 2008-ban felvett életinterjúban számolt be.²

Ma már egyértelmű sikertörténet gyanánt tekintünk a piliscsabai tanszékre: Urbach Zsuzsa kitűnő oktatói gárdát gyűjtött maga köré, és a magas szintű elméleti képzés mellett a gyakorlati múzeumi, műemléki munkára is felkészítette a leendő művészettörténészeket. Pályájukat féltő gonddal egyengette: személyesen küzdött az első végzett „pázmányos” évfolyam minden tagjának elhelyezkedéséért, és a későbbiekben is segítette valamennyi növendékének indulását. Munkája messzemenően beérett, és most nem csak a már saját kötetekkel és tudományos fokozattal rendelkező élmezőnyre gondolunk, az ikonográfia, műértelmezés és a gyűjtéstörténet kutatóira, hanem a viszontagságos sorsú műemlékvédelem frontjain naponta helytálló szakemberekre is. Emlékeztetek a nagy sikerű tanszéki konferenciák, majd az a szeretetteljes ünneplés, amelyben

hetvenedik születésnapján részesítették professzorukat tanítványai és munkatársai, akik akkor jubileumi Acta-számot szerveztek, tíz év múlva pedig önálló köszöntőkötetet jelentettek meg.

Művészettörténeti munkásságának középpontjában kezdetektől a 15–16. századi festészet állt. Szakdolgozati, majd doktori dolgozatának témája egyaránt M S Mester volt, akinek Vizitáció-tábláját az ikonográfiai jellegzetességek felől közelítette meg. A téma évtizedekig foglalkoztatta; ezt nemcsak számos kisebb cikk és előadás bizonyítja, hanem az 1997-es M S Mester-kiállítás katalógusához írott tanulmánya is.³

Az ábrázolás jelentését fejtette meg 1974-es terjedelmes cikkében a németújvári ún. Fonó Madonna problémáit boncolgatva, és arra az eredményre jutott, hogy a tábla a nem túlságosan gyakori Szent József kételye-jelenetet ábrázolja. Szent József szerepét emelte ki azon az előadáson is, amelyet az egykori mestere, Radocsay Dénes halálának 20. évfordulóján rendezett konferencián tartott az alma-keréki Jézus születése-freskóról.⁴

Ikonográfiai problémák képezték a gerincét a Szépművészeti Múzeumba kerülésétől kutatásait meghatározó németalföldi festészet tanulmányozásának is, Robert Campintól Petrus Christuson, az esztergomi Keresztény Múzeum Szent Bernát látomása-tábláján át Pieter Bruegelig.⁵ De egy-egy érdekes téma olykor átszábitotta más területekre és korszakokra, egyrészt a késő középkori német festészetére,⁶ másrészt a reformáció gondolkörétől ihletett 16–18. századi művek értelmezésére.⁷ Külön említendő, hogy múzeumi munkásságának viszonylag a kezdetén egy ikonográfiai felismerés nyomán korrigálta Hans Baldung Grien korábban névtelen szentként számon tartott képeinek témáját.⁸

Egy évvel a Baldung Grien képet ismertető cikke előtt a múzeum *Bulletin*jében jelent meg írása a Régi Képtár egyik, korábban szinte figyelemre se méltatott darabjáról, Hieronymus Bosch *A gyönyörök kertje*-triptychonja egy részletének másolatáról. Bár a kópia nem volt teljesen ismeretlen a szakirodalomban, Urbach Zsuzsa egy olyan kutatásnak az elindítója lett, amely a Bosch-táblák másolatait és parafrázisait gyűjti össze.⁹ A másolattal/másolatokkal való foglalatosság más aspektusból később is felbukkan munkásságában: a mariazelli kegykép kapcsán, a kegyképek másolatairól rendezett bruges-i, illetve az „Archaizmusok és klasszicizmusok” problémakörét vizsgáló budapesti konferencián.¹⁰

Talán a Bosch-másolat tanulmányozásának köszönhető, hogy 1969-től többször is eljutott a brüsszeli Institut Royal du Patrimoine Artistique-ba, ahol olyan technikai-vizsgálati módszerekkel ismerkedett meg, amelyek nagyban hozzájárulhatnak egy-egy

mű pontosabb ismeretéhez. Tapasztalatairól cikkek sorozatában számolt be, de így szerzett tudásának foglalata végül is a már említett 2015-ös két kötet, a múzeum negyvenkilenc németalföldi képeinek feldolgozása lett. Természetesen nem hiányozhattak közülük a Régi Képtár ikonikus alkotásai: Van Eyck elveszett Keresztvitel-táblájának másolata¹¹ és Bruegel *Keresztelő Szent János prédikációja*. Pieter Bruegel munkásságát – erről írások, előadások sokasága tanúskodik – szinte egyetlen pillanatra sem vesztette szem elől, központnak a budapesti kép mellett a bécsi Keresztvitel-táblát jelölte ki.¹²

Múzeumi pályájának kezdetétől rendszeresen részt vett a Régi Képtárát gyarapító vásárlásokban, és az intézmény *Bulletin*jében regisztrálta, ismertette az új szerzeményeket, de felfigyelt magángyűjtemények értékeire is.¹³ Több nagy kiállítás megrendezésében dolgozott, közülük kiemelkedik az 1990-es utrechti *Németalföldi művészet magyar múzeumokban* bemutató.¹⁴

Ebbe a látszólag egyenesvonalú pályába a múzeumi munka mellett sok minden egyéb is belefért. Részt vett a szakma közéletében, tíz évig, 1990 és 2000 között alelnöke volt a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak. Hivatalos teendői mellett találó, szeretetteljes szavakkal ajánlotta a Társulat díjaira kollégáit, Szathmári Ilona újságíró a Henszlmann-díjra, Cifka Brigittát az Ipolyi-éremre (1996), de – immár „egyszerű” (tegyük hozzá: Pasteiner- és Ipolyi-díjas, 2001-től tiszteleti) tagként ő laudálta Végh Jánost 2005-ben az Ipolyi-érem átadásakor. 2015-ös kötetének díszelőadást szentelt a Társulat, sajnos már személyes jelenléte nélkül. 2000-ben ő köszöntötte a Maradandóság és változás című ráckevei konferencia ünnepeltjeit. 1994 és 2008 között tagja volt az *Acta Historiae Artium* szerkesztőbizottságának, és 1983-tól a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Szakbizottságában is működött.

A tanítást sem Piliscsabán kezdte: már gyakorlatot szerzett benne az ELTE művészettörténeti, illetve a CEU középkor-tudományi tanszékén. De fűződnek nevéhez ismeretterjesztő előadások és kisebb-nagyobb írások is. Figyelemre méltó, és a nem feltétlenül közismert témák iránti érdeklődéséről tanúskodik, hogy 1976-ban A Művészet Kiskönyvtára sorozatban Gertgeen tot Sint Jansról jelentetett meg kötetet arról a festőről, akinek monográfiája mindmáig hiányzik.

Ameddig erői engedték, tette kész volt, de sokoldalú kíváncsisága – amiben főszerepet azért a művészettörténet játszott – mindvégig elkísérte. Gesztusa- it, jellegzetes hanghordozását már csak egy-egy videó őrzi, de művei ott maradnak a könyvespolcokon.¹⁵

Körber Ágnes

JEGYZETEK

¹ Museum of Fine Arts Budapest. Old Master's Gallery. Summary catalogue. 2. Early Netherlandish, Dutch and Flemish Paintings. Ed. by *Ildikó Ember, Zsuzsa Urbach*. Authors: *Ildikó Ember, Annamária Gosztola, Zsuzsa Urbach*. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000; Museum of Fine Arts Budapest. Old Master's Gallery. Summary catalogue 3. German, Austrian, Bohemian and British Paintings. Ed. by *Ildikó Ember, Imre Takács*. Authors: *Éva Benkő, Klára Garas, Zsuzsa Urbach*. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2003; Barend (Bernaert) van Orley (active Brussels after 1515 – died in 1541/42): The Agony in the Garden – Barend (Bernaert) van Orley (működött Brüsszelben 1515 után – meghalt 1541/42-ben): Krisztus az Olajfák hegyén. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – A Szépművészeti Múzeum Közleményei 105. 2006, 193–195, 332–333; Netherlandish Paintings 1450–1540. Old Master's Gallery catalogues. (*Varga Ágota* közreműködésével, technikai vizsgálatok: *Fáy András*). London 2015.

² Az interjút Székely Miklós rögzítette három alkalommal 2008-ban. A tanszék-alapításra vonatkozó részlet megjelent: Als ich can. Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára. Szerk.: *Gaylthoffer-Kovács Gábor, Székely Miklós*. CentrArt 2013, 10–13.

³ M S Mester Vízitáció képe a 15. századi ikonográfiai fejlődés tükrében. Szakdolgozat, ELTE BTK Művészettörténet, 1960; M S Mester Vízitáció képének ikonográfiai problémái. Doktori értekezés. ELTE BTK Művészettörténet, 1963; Die Heimsuchung Mariä, ein Tafelbild des Meisters M S (Beiträge der Entwicklungsgeschichte des Heimsuchungsthemas) 1. Acta Historiae Artium X. 1964, 1–2, 69–123 és 2. Acta Historiae Artium X. 1964, 3–4, 299–320; Marginális megjegyzések M S Mester művészetéhez. In: „Magnificat anima mea Dominum”. M S Mester Vízitáció képe és egykori selmebányai főoltára. Kiállítási katalógus, szerk. *Mikó Árpád – Poszler Györgyi*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1997, 77–100.

⁴ „Dominus possedit me...” (Prov. 8,22). Beitrag zur Ikonographie des Josephszweifels. Acta Historiae Artium XX. 1974, 199–266; Ikonográfiai megjegyzések az alma-keréki Nativitas-fesko egy motívumához. Ars Hungarica XXIII. 1995, 2, 133–135. Előadasként elhangzott „A középkori magyar művészet kutatásának helyzete” című, 1994. november 25-én Radocsy Dénes emlékére rendezett tudományos konferencián.

⁵ On the Iconography of Campin's Virgin and Child in an Interior: The Child Jesus comforting his Mother after the Circumcision. In: Flanders in a European perspective. Manuscript illumination around 1400 in Flanders and abroad. Proceedings of the International Colloquium. Leuven, 7–10 September 1993. Ed. *Maurits Smeyers, Bert Cardon*. Leuven 1995, 557–568; Domus Dei est et porta coeli. Megjegyzések Petrus Christus Madonna-képének ikonográfiájához. In: *Zádor Anna* köszöntése. Építés-Építészettudomány V. 1973, 3–4, 341–353; Lactatio Sancti Bernardi. Ein Renaissance-Gemälde des Christlichen Museums von Esztergom. Acta Historiae Artium LXVII. 2006, 79–91; The iconography of „Christ Carrying the Cross” by Pieter Bruegel the Elder in the Kunsthistorisches Museum in Vienna. University of Central England Birmingham, 1993

(előadás); Mária ábrázolása Bruegel festményein. „Corpus Sanctum – Corpus Humanum – Corpus Regni”. Szimpózium, Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2000 (előadás).

⁶ „Ego sum Deus et homo”. Eine seltene Darstellung der Infantia Christi auf einem Triptychon des Christlichen Museums in Esztergom. Acta Historiae Artium XXXVI. 1993, 1–4, 57–76; „Maria und Elisabeth mit ihren Kindern”. Die Nürnberger Tafel: Genre, Erzählung oder Symbol? In: Begegnungen mit alten Meistern. Altdeutsche Tafelmalerei auf dem Prüfstand. Hrsg. *F. M. Kamel, C. B. Gries*. Nürnberg 2000, 39–50.

⁷ A bűnbeesés és megváltás allegóriája. A lutheri tanítás ismeretlen ábrázolása. Diakónia, Evangélikus Szemle V. [1983], 19–29; Eine unbekannt Darstellung von „Sündenfall und Erlösung” in Budapest und das Weiterleben des Cranachschen Rechtfertigungsbildes. Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte XXVIII. 1989, 33–63; Die vier Zeiten des Tages im Leben der Hl. Familie. Ein Beispiel der protestantischen Hauslehre in der Kunst der Gegenreformation. In: Kép, képmás, kultusz. Előadás a 6. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencián, 2002. október 9.; Die vier Jahreszeiten im Leben der Heiligen Familie. Rekonstruktionsversuch einer seltenen Ikonografie bei Johann Ulrich Loth. Jahrbuch des Vereins für Christliche Kunst in München E. V. – Berichte zur christlichen Denkmalpflege im Erzbistum München und Freising XIII. Lindenberg 2004, 68–100.

⁸ „La Vierge du Douleur” de Hans Baldung Grien au Musée des Beaux-Arts – Hans Baldung Grien Mater dolorosa táblája a Szépművészeti Múzeumban. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – A Szépművészeti Múzeum Közleményei 34–35. 1970, 57–84, 190–200.

⁹ La copie du „Jardin du Délices” de Jérôme Bosch au Musée des Beaux-Arts – Hieronymus Bosch „A gyönyörök kertje” című képének másolata a Szépművészeti Múzeumban. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – Szépművészeti Múzeum Közleményei 32–33. 1969, 45–62, 169–177; The Budapest copy after Bosch reconsidered. 1998. Bosch conference, Valtice, Château (előadás)

¹⁰ *Zsuzsa Urbach – Carmen Garrido*: The Copy of the Garden of Delights in Budapest revisited. In: Le dessin sous-jacent et La technologie dans la peinture. Jérôme Bosch et son entourage et autres études. Colloque XIV. 13–15 septembre 2001. Ed. par *Hélène Verougstraete, Roger Van Schoute*. Leuven – Paris – Dudley M.A., 2003, 64–74; „Genuina effigies...” A máriacelli kincstár kegyképének másolata a Szépművészeti Múzeumban. Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. Annales de la Galerie Nationale Hongroise – A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. Szerk.: *Buzási Enikő, Jávor Anna, Mikó Árpád, Takács Imre*. Budapest 1991, 255–261; „Ymagines ad similitudinem”. A kegymásolat mint az archaizmus egyik formája. Előadás a Magyar Nemzeti Galéria „Archaizmusok és klasszicizmusok” konferenciáján, 2004.

¹¹ A Sixteenth-century copy of the lost Eyckian Way to Calvary. Marginal remarks. Bulletin, Institut Royal du Patrimoine Artistique, Bruxelles, 2006–2008 [2009], 177–188.

¹²Notes on Bruegel's archaism. His relation to early Netherlandish painting and other sources. *Acta Historiae Artium* XXIV. 1978, 237–256; A Revival of the 'Primitifs flamands' in Bruegel's Christ Carrying the Cross. The Iconography of the group of St. John and the Holy Women. Bryn Mawr College [USA], 1982, ill. London Courtauld Institute of Arts – Center for Advanced Study in Visual Arts, 1987 és másutt (előadás); The sources of Bruegel art and his relation to early Netherlandish painting. Quotation, revival, or archaism in the Vienna Carrying of the Cross. In: *Research Reports and Activities*. Washington, National Gallery of Arts – Center for Advanced Study in the Visual Arts. Washington 1985, 83–84; Die Bedeutung der alten Niederländer für Bruegels Kreuztragung in Wien. *Sitzungsberichte, Kunstgeschichtliche Gesellschaft zu Berlin*. N. F. Heft 38. 1989–1990 [1992], 9–12.

¹³Néhány példa: Un tableau inconnu de Hendrick de Clerck au Musée des Beaux-Arts – Hendrick de Clerck egy ismeretlen képe a Szépművészeti Múzeumban. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – A Szépművészeti Múzeum Közleményei* 51. 1978 [1979], 123–147, 227–239; Ein unbekanntes Bild des Jacob Cornelisz van

Oostsanen in Budapest. *Clarae Garas LXX annos natae. Acta Historiae Artium* XXXIV. 1989, 87–94. Magángyűjteményben őrzött alkotásokról: Megjegyzések a soproni Zettl-Langer gyűjtemény osztrák gótikus táblaképehez. In: *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. Szerk.: *Környei Attila, G. Szende Katalin*. Sopron 1996, 95–111; „Nyombiztosítás”. Egy korai németalföldi kép egykor magyar magángyűjteményben. *Művészettörténeti Értesítő* L. 2001, 1–13; An Ecce Agnus Dei attributed to Juan de Flandes. A lost panel from a hypothetical Altarpiece. *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten*. Antwerpen 2001, 189–207; Der Latscher Nothelfer-Altar. Verloren und wiedergefunden. *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* LXXXI. 2001, 73–91.

¹⁴Middeleeuwse Nederlandse kunst uit Hongroje. Een keuze uit de collectes van het Museum voor Schone Kunsten, Boedapest en het Museum voor Christelijke Kunst, Esztergom. *Rijksmuseum Het Catherijneconvent, Utrecht* 1990. Katalógus, *Urbach Zsuzsa* bevezetőjével (7–13.) és 27 katalógustételével (16–49).

¹⁵Urbach Zsuzsa könyvtárának legjavát befogadta a Szépművészeti Múzeum Könyvtára, kéziratok hagyatéka is a múzeumba került.